

друку, її штату, зарплатні, умов праці. Регулярні звіти дозволяють простежити еволюцію цієї установи у часі, відтворити імена її співробітників, що досі не робилося.

Отже, місцева періодична преса, яка посідає провідне місце в джерелознавчій базі нової та новітньої історії, надавала різнопланову інформацію документального, поточно-хронікального, особистісного характеру. Оперативність її подачі та безпосередність відображення посилюють цінність преси як джерела та перетворюють її на осередок різнопланової інформації кінця XIX – початку XX ст. Вона містить значний масив матеріалу відносно динаміки функціонування та регламентації діяльності щодо самої періодичної преси регіону. Її умовно можна поділити на офіційну (щодо виходу або закриття якогось видання), подієву (відносно змін редакторів, власників, штрафів, нових рубрик), довідкову та рекламну (передплатні оголошення з умовами виходу та адресами контор і редакцій, а також перелік губернської періодичної преси), публіцистичну (коментарі щодо урядової політики або дискусійних питань у галузі періодичного друку, заочні дебати між опонентами видань протилежної політичної спрямованості).

Коло документів, які складають джерельну базу дослідження, дає змогу простежити еволюцію законодавчої бази щодо регулювання діяльності місцевої періодичної бази, трансформацію організаційно-бюрократичних засад її функціонування, визначити політичну кон'юнктуру та неофіційні відносини між урядовцями різних рангів стосовно розвитку провінційного і столичного періодичного друку.

1. *Український журнал*. – 1825.
2. *Харьковские известия*. – 1817. – № 12.
3. *Агрономический журнал*. – 1913. – Кн. 3, 8.
4. *Вестник ЮЖД*. – 1911. – №№ 1–49.
5. *Горно-заводской листок*. – 1888. – №№ 1–35.
6. *Промышленное садоводство и огородничество*. – 1899. – №№ 1–30.
7. *Торгово-промышленная Россия*. – 1906. – №№ 1–12.
8. *Штык*. – 1906. – №№ 1, 2.
9. *Настоящее жало*. – 1906. – №№ 1–50.
10. *Порада*. – 1906. – Ч. 1–2.
11. *Слобожанщина*. – 1906. – № 1.
12. *Голос труда*. – 1908. – №№ 1–3.
13. *Кооперативное слово*. – 1916. – №№ 1–12.
14. *Волна*. – 1905. – №№ 1–3.
15. *ХГВ*. – 1862. – №№ 4, 6, 19.
16. *Южный край*. – 1880. – 13.12, 17.12.
17. *Утро*. – 1907. – №№ 34–326.
18. *Харьковский листок*. – 1900. – №№ 1–255.
19. *Законы о печати: собр. действующих законодательных постановлений о печати, разъясненных по решениям кассационных департаментов Правительствующего Сената и циркулярам министра внутренних дел*. – СПб., 1875.

Miroshnichenko S.V. Sources-specific aspects of researching the Slobidsko-Ukrainian (Kharkiv) province periodic printing in the XIX – the beginning of the XX. The main group of the history sources about the periodic printing in the Slobidsko-Ukrainian (Kharkiv) province in the XIX – the beginning of the XX century: the periodical press; the legislative acts of the government about the press, the materials of the Central and local censorial bodies; the documents of the local administration. Are determined the difficulties in the working with the history sources and the factors causing them. The author described the main stages of the local press formation, the changing in it's thematic focus, that enhances the functional boundaries of the information field, in which it operated.

Key words: mass information, the professional press, the functions of the periodical press, the external characteristics of the publications

І. М. Петренко

ЕПІСТОЛЯРНІ І МЕМУАРНІ ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЄЛИЗАВЕТИ МИЛОРАДОВИЧ

У статті досліджено епістолярні і мемуарні джерела в історії суспільно-політичної діяльності відомої громадської діячки Є. Милорадович.

Ключові слова: Є. Милорадович, епістолярні і мемуарні джерела, громадська діяльність

Єлизавета Іванівна Скоропадська-Милорадович – відома постать в історії України і Полтавщини. Вона була активною учасницею суспільно-політичного руху, благодійницею і громадською діячкою. Її життя було позначене перевагою найвищих громадських ідеалів, спрямованих на розбудову національної самобутності. Графиня була свідомою українкою, брала активну участь у діяльності полтавської громади, створенні недільних шкіл, виданні книг українською мовою. Вона стала також одним із фундаторів НТШ у Львові, яке тривалий час вважалося Українською Академією наук.

Дослідники діяльності Є. Милорадович наголошували на вагомій ролі джерел особистого походження (епістолярного та мемуарного характеру). Зокрема це відзначено на сторінках праць С. Половнікової й О. Коваленка, які відзначили цінність 20 листів графині до племінника Григорія. Вони демонструють її переживання, світогляд і виступають важливим джерелом для вивчення біографії громадської діячки та її праці у сфері української культури [1]. Т. Демиденко присвятила розвідку висвітленню ролі Є. Милорадович у контексті просвітницької діяльності полтавської громади. Історик з'ясувала походження видатної краянки, особливості формування її світогляду, родинне оточення, зосередивши увагу на аналізі культурницьких досягнень [2]. С.Руда [3] і Л.Смоляр [4], аналізуючи участь жінок у роботі наукових товариств і громад, указали на провідну роль графині в українському суспільно-політичному русі. Метою цієї статті є з'ясування значення епістолярних і мемуарних джерел для дослідження громадської діяльності Є. Милорадович.

Одними з основних є матеріали особистого походження (мемуари, щоденники, епістолярна спадщина). Мемуари залишили люди, котрі безпосередньо спілкувалися з графинею. Так, український громадсько-політичний діяч, композитор, педагог і журналіст А. Вахнянин залишив унікальні відомості про Є. Милорадович. «Спомини з життя» опублікував у Львові, вже після його смерті, філолог-славіст, мовознавець і громадський діяч К. Студинський. Саме на його прохання А. Вахнянин і написав ці мемуари. У передньому слові К. Студинський підкреслив важливість цього документа. У «Споминах з життя» композитор розповів історію їхнього знайомства, назвав Є. Милорадович «українською патріоткою» [5, 94], проаналізував діяльність західноукраїнської інтелігенції.

Цінні відомості залишила й українська письменниця, драматург, публіцист Олена Пчілка (О. Косач) [6]. Є. Милорадович просила її написати щось для полтавського аматорського театру. Так, з'явилася п'єса «Сужена – не огужена». Також Олена Пчілка, пишучи біографію свого брата М. Драгоманова, котрий був членом полтавської громади, згадувала, що Єлизавета Іванівна влаштувала «любителські спектаклі» [7].

Важливим різновидом джерел особового походження є щоденники. Їх цінність полягає у тому, що вони створюються за «гарячими слідами» подій, нерідко у

той самий день, коли вони відбулися. Це підвищує достовірність свідчень і дає можливість історикові, спираючись на них, визначити ставлення населення до певних явищ чи заходів. Так, французька художниця українського походження М. Башкирцева є автором відомого «Щоденника», який вона почала писати з 15 років. На його сторінках розкрито глибину розмови з собою людини, яка не хоче втратити жодної хвилини життя. Кілька сторінок художниця відвела Є. Милорадович, її синові та найближчому оточенню. Знайома з Єлизаветою Іванівною та Грициком, дівчина навіть була потенційною нареченою для останнього [8]. Вона залишила унікальні відомості про життя тогочасної Полтави, світські прийоми, салони, повсякденні відносини між провінційними аристократами. У цей контекст художниця вписала відомості про Милорадовичів. М. Башкирцева описала Грицика, його характер, зовнішність, звички і розповіла про його друзів. Авторка переповіла світські плітки з приватного життя Єлизавети Іванівни. Зі «Щоденника» випливає, що повсякдення графині Милорадович відрізнялося від розміреного способу життя тогочасного шляхетського українського панства. Вона більше перебувала сама або в колі найближчих друзів, мала незалежний характер, дивувала мешканців Полтави своїми неординарними вчинками чи міркуваннями, брала активну участь у благодійній діяльності.

Епістолярій теж становить важливий засіб обміну інформацією. Постає Є. Милорадович користувалася популярністю у листуванні багатьох відомих учених і громадських діячів. Слід відразу зауважити, що вони високо оцінювали її як справжню патріотку. Так, відомий учений, публіцист і громадський діяч М. Драгоманов у листах до вченого-філолога О. Огоновського писав про Є. Милорадович як про засновницю Товариства ім. Т. Шевченка у Львові і його статут, укладений за волею меценатки [9]. Не менш важливими у цьому контексті є листи українського письменника та педагога О. Кониського до М. Грушевського [10]. Вони містять важливу інформацію з вуст соратника Є. Милорадович по полтавській громаді щодо її активної участі у культурному житті. Крім того, вчений повідомив стосовно збирання інформації для написання біографії Єлизавети Іванівни.

Листи історика та політичного діяча Д. Дорошенка до українського політика й історика В. Липинського свідчать про великий авторитет Є. Милорадович [11]. Д. Дорошенко тоді задумав статтю про неї, яка пізніше була вміщена в часописі «Хліборобська Україна», і збирав для цього матеріали. Про Є. Милорадович Дмитро Іванович чув ще від свого батька, котрий бував у неї вдома в Полтаві, якому вона подарувала «Кобзар» Т. Шевченка. Полтавська громада постала об'єктом обговорення й у листуванні громадського і культурного діяча Д. Пильчикова до журналіста В. Білозерського [12]. Перший досить позитивно відгукувався про Є. Милорадович, називав її чи не єдиною справжньою патріоткою серед інших жінок, захоплювався її благодійництвом.

Цінну інформацію про внутрішній світ, сімейне життя, виховання сина, переконання, подорожі Єлизавети Іванівни містять її 20 листів до небожа, історика, військового діяча Григорія Олександровича Милорадовича (1834–1905) [13]. Листи графині вражають гостротою думки, ерудицією, сміливістю у висловленні поглядів, небайдужістю до громадських справ. Епістоли Є. Милорадович – це унікальний джерельний комплекс, який дозволяє розкрити внутрішній світ кращих представників української дворянської інтелігенції.

Композитор М. Мусоргський, під час своїх гастролей у Полтаві, також гостював у будинку Милорадови-

чів. Він був у захоплення від пані Єлизавети, називав її справжньою аристократкою, освіченою, витонченою розумницею [14, 207]. У своїх листах композитор подав унікальні відомості про Полтаву, її красу, культурне життя. Важливу інформацію щодо цієї родини залишив і майстер портретів М. Ге, який був запрошений земством для виконання портрету батька Є. Милорадович – Івана Михайловича та інших членів родини [15].

Отже, використання матеріалів мемуарного характеру і епістолярію дозволяє виявити нові та доповнити існуючі відомості щодо громадської діяльності Є. Милорадович у другій половині XIX ст. Порівняння різнопланового матеріалу дозволяє відтворити повнішу біографію графині, її оточення, формування поглядів і переконань.

1. Коваленко О., Половнікова С. Передмова // «До тебе прихильна, дарма, що кавалергард»: Листи Є. Милорадович до Г. Милорадовича / Упор. С. Половнікова. – Чернівці, 2002.
2. Демиденко Т. Єлизавета Милорадович у просвітницькій діяльності полтавської інтелігенції (50–60-ті рр. XIX ст.) // Слов'янський збірник. – Полтава, 2006. – Вип. 5.
3. Смоляр Л. Участь жіноцтва в діяльності громад // Сучасність. – 1998. – № 9.
4. Руда С. Участь жінок у роботі наукових товариств України // Жінки України: історія, сучасність та погляд у майбутнє: Мат. Міжн. наук. конф. – Дн., 1996.
5. Вахнянин А. Споми́ни з життя. – Львів, 1908.
6. Пчолка Олена. Біографічні заметки // Зоря. – 1888. – № 1.
7. Пчілка Олена. Твори. – К., 1988.
8. Башкирцева М. Дневник. – М., 2000.
9. Драгоманов М. Переписка / Зібрав і зладив М. Павлик. – Львів, 1901. – Т. 1.
10. Листування Михайла Грушевського. – К.; Н.-Й., 2006. – Т. 3.
11. Липинський В. Твори, архів, студії. Листи Дмитра Дорошенка до В'ячеслава Липинського. – Філадельфія, 1973. – Т. 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ftp2.mnib.org.ua>.
12. Дудко В. Полтавська громада початку 1860-х рр. у листах Дмитра Пильчикова до Василя Білозерського // Київська старовина. – 1998. – № 2.
13. «До тебе прихильна, дарма, що кавалергард»...
14. Мусоргский М. Письма. – М., 1981.
15. Ге Н. Письма, статьи, критика, воспоминания современников. – М., 1978.

Petrenko I.M. Epistolary and memoir sources of the Elizabeth Myloradovych public activity research. In the article the epistolary and memoir sources of the history of the well-known public figure E. Myloradovych social and political activity are investigated.

Key words: E. Myloradovych, epistolary and memoir sources, public activity

О. В. Герінбург

СТАТИСТИКО-ДЕМОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ХЕРСОНСЬКОГО ЗЕМСТВА: ОГЛЯД ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ

Стаття присвячена огляду джерельної бази статистико-демографічних досліджень Херсонського земства. Автор робить висновок про її високий ступінь репрезентативності та достовірності.
Ключові слова: земства, демографічна статистика, джерела, Херсонська губернія

Земські статистичні праці є цінним і малодослідженим комплексом масових джерел з історико-демографічної проблематики другої половини XIX – початку XX ст. Без урахування матеріалів земської статистики населення, неможливо повною мірою розв'язати проблему створення цілісної картини розвитку україн-